

YÖNETİCİ ÖZETİ

KONUŞUL-

MAYAN

GERÇEK:

ZORLA

KAYBETMELER

ÖZGÜR SEVGİ GÖRAL

AYHAN IŞIK

ÖZLEM KAYA

HAKİKAT, ADALET VE HAFIZA
ÇALIŞMALARI DERNEĞİ
YAYINLARI

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ

HAFIZA MERKEZİ

ZORLA KAYBETME:

TANIM VE ULUSLARARASI ÇERÇEVE

Uluslararası literatürde *enforced disappearance* veya *enforced or involuntary disappearance* terimleriyle zorla kaybetme/kaybedilme olarak ifade edilen suç, Türkiye'de uzun bir süre 'kayıp' veya 'gözetiminde kayıp' olarak kullanıldı. Bunun en önemli sebebi, Türkiye örneğinde kaybedilenlerin genellikle evlerinden, işyerlerinden veya kamuya açık alanlardan tanıkların huzurunda resmi görevliler tarafından gözaltına alınarak ve gözaltına alındıkları açıkça ifade edilerek kaybedilmiş olmaları.¹

Zorla kaybetme/kaybedilme terimi ise hem eylemin içerdiği zor unsurunu tanımda içermesi, hem kaybedilme eyleminin sadece resmi olarak 'gözetim altına alınarak' gerçekleşmesi gerekmediğini ve hem de eylemin kendisini diğer kaybolma biçimlerinden ayırtması bakımından daha uygun bir terim. Birleşmiş Milletler Herkesin Zorla Kaybetmelere Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme'ye göre 'zorla kaybetme' terimi, "(...) devlet görevlilerinin ya da devletin yetkilendirmesi, desteği veya göz yummasıyla hareket eden kişilerin ya da kişi gruplarının gözetim altına alma, tutuklama, kaçırma ya da diğer herhangi bir biçimde özgürlükten yoksun bırakması ve bu durumdaki bir kimseyi, özgürlükten yoksun bırakmayı kabul etmenin reddedilmesi veya kaybedilen kişinin akıbetinin ya da nerede olduğunun gizlenmesiyle, hukukun koruması dışına çıkarması(...)" durumunu ifade eder".²

1 Alpkaya, G. "Kayıplar Sorunu ve Türkiye". 1995: 40-41. http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/50/3/8_gokcen_alpkaya.pdf.

2 Birleşmiş Milletler Herkesin Zorla Kaybetmelere Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme. Yürürlüğe girme tarihi: 23 Aralık 2010. http://www.ihop.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=404:bu-tuen-kiilerin-zorla-kaybedilmeden-korunmasna-dair-uluslararar-soezleme&catid=33:ceviriler&Itemid=114.

Zorla kaybetme stratejisinin kullanımına ilişkin bilinen ilk uygulamalardan biri Nazi rejiminin 1941'de yürürlüğe koyduğu *Nacht und Nebel Erlass* (Gece ve Sis Kararnamesi)'dir. 1960'lardan sonra ise tarihinde darbeler, etnik çatışmalar ve iç savaşlar olan Güney Amerika ülkelerinde

siyasi muhalifleri etkisizleştirmek amacıyla sistematik hale getirildi. 'İç düşman' olarak çok farklı toplumsal kesimler Brezilya'da, Uruguay'da, Şili'de, Peru'da, Guatemala'da ve Arjantin'de kaybetme stratejisiyle karşı karşıya kaldı.³ Özellikle Arjantin'de *desaparecidos* olarak anılan tahminen 30 bin kadar kaybedilen kişiden Zorla Kaybetmelerle İlgili Ulusal Arjantin Komisyonu'na (CONADEP) göre sadece 8.960 kişinin ismi bulunarak tanımlanabildi. Salvador, Kolombiya, Ekvador ve Honduras bu stratejinin ortaya çıktığı diğer Güney Amerika ülkeleriydi.⁴

Zorla kaybetme uygulaması, 1980'lerden itibaren tekrar artış gösterdi. Birleşmiş Milletler Zorla ya da İrade Dışı Kaybetmeler Hakkında Çalışma Grubu'nun yıllık raporlarına göre, Sri Lanka, Filipinler, Irak, İran ve Cezayir gibi iç çatışmaların ve iç savaşların yoğun olduğu bölgelerde zorla kaybetme, ayrılıkçı ve muhalif güçlere uygulanan sistematik bir bastırma yöntemi. Üstelik 11 Eylül sonrası dünyada 'terörizme karşı savaş' politikası yeni kaybetmelerin ortaya çıkmasına uygun bir zemin sunuyor.

3 Vermeulen, M.L. *Enforced Disappearance, Determining State Responsibility under the International Convention for the Protection of all Persons from Enforced Disappearance*. 2012:8.

4 Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (2011), *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*. http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/16session/A.HRC.16.48_en.pdf

ARKA PLAN

Türkiye'de zorla kaybetmeler, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra görece yaygın bir şekilde ortaya çıktı.⁵ 1980'lerin başından itibaren aynı zamanda, Kürt meselesi olarak andığımız ve Türkiye'nin son 30 yılını şekillendirmiş etno-politik mesele tarih sahnesine çıktı: 15 Ağustos 1984 tarihinde PKK (Partiya Karkerên Kurdistan-Kürdistan İşçi Partisi) Eruh ve Şemdinli baskınlarıyla kendisini askeri olarak ortaya koydu. Bu ilk dönemde resmi söylemde PKK genel olarak 'üç beş çapulcu' olarak nitelendirildi ve en kısa zamanda başının ezileceği ifade edildi. Ancak 1980'lerin sonuna ve 1990'ların başına geldiğimizde meseleyi 'üç beş çapulcu' yaklaşımıyla ele almanın mümkün olmadığı artık açıktı. PKK eksenli tezlerin legal siyasi alanda Kürt entelektüellerin ve Kürt kamuoyunun önemli isimlerinin bir bölümü tarafından yüksek sesle dile getirilir olması, Fehmi Işıklar başkanlığında 1990 yılında Halkın Emek Partisi'nin kurularak siyasi arenaya girmesi ve gerillanın sahip olduğu kitle desteği 'üç beş çapulcu' yaklaşımını önemli ölçüde değiştirdi. Tam da bu noktada iki dönüşüm gerçekleştirildi: Birincisi olağanüstü hal uygulamaları, ikincisi ise yeni 'düşman' anlayışına uygun askeri, siyasi ve idari dönüşüm. Olağanüstü hal, Bakanlar Kurulu'nun 01.03.1984 tarih ve 84/7781 sayılı kararına dayanarak 8 ilde geçerli olmak üzere ilan edildi. 19 Temmuz 1987 tarihinde

⁵ 12 Eylül darbesinin bakiyesini sayılar başta olmak üzere bazı önemli olaylarıyla hatırlamak gerekirse: TBMM kapatıldı, anayasa lağvedildi, siyasi partilerin kapısına kilit vuruldu, 650 bin kişi gözaltına alındı, 1 milyon 683 bin kişi fişlendi, 230 bin kişi yargılandı, 7 bin kişi için idam cezası istendi, 517 kişiye idam cezası verildi, haklarında idam cezası verilen 50 kişi asıldı, 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkarıldı, 171 kişinin işkence sonucunda öldüğü belgelendi, cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi ve 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu. Bkz. Rakamlarla 12 Eylül Darbesi", Ntvmsnbc, 04 Nisan 2012. <http://www.ntvmsnbc.com/id/24999286/>

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği oluşturuldu. Olağanüstü hal ve sıkıyönetim, bazı illerin 23 yıl süre ile aralıksız yönetim usulü oldu ve her 4 ayda bir olmak üzere toplam 46 kez uzatıldı. Diyarbakır, Hakkari, Siirt, Van, Bingöl, Elazığ, Mardin, Bitlis, Batman ve Şırnak, birbirinden farklı sürelerde, bu dönemi OHAL rejimi altında geçirdi.⁶ Olağanüstü Hal Bölge Valiliği çok geniş yetkilerle donatıldı, üstelik Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'ne ilişkin kanun hükmünde kararname aracılığıyla bu kurumun statüsü ve pratikleri tamamen hukukun dışına taşındı.⁷ Olağanüstü hal uygulaması, en son Diyarbakır ve Şırnak illerinde 30.11.2002 tarihine kadar uzatılmasının ardından sona erdi.⁸

İkinci olarak ise yeni 'düşman' anlayışına uygun askeri, siyasi ve idari dönüşüm gerçekleştirildi. Bunun ilk örneği 1985 yılında uygulamaya sokulan geçici köy koruculuğu kurumuna insan alımlarının artırılması ve korucuların fiili hareket alanlarının 90'lar boyunca sürekli olarak genişletilmesi oldu. OHAL bölgesi illerinde 20 Haziran 2003 itibarıyla 58.511 geçici köy korucusu, 12.279 gönüllü köy korucusu görev başındaydı. TSK 'düşük yoğunluklu savaş' konseptine uygun olarak yeniden yapılandırıldı ve Özel Harp Dairesi 1993 yılında Özel Kuvvetler Komutanlığı adını aldı. Yine

⁶ "23 yıl sonra resmen 'olağan hal", Hürriyet, 30 Kasım 2002. <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=112742>

⁷ Olağanüstü Hal Bölge Valisi olarak sırasıyla Hayri Kozakçıoğlu (1987-1991), Mehmet Necati Çetinkaya (1991-1992), Ünal Erkan (1992-1996), Necati Bilican (1996-1998), Aydın Arslan (1998-1999) ve Gökhan Aydın (1999-2002) görev yaptılar.

⁸ Tanrıkulu, S., Yavuz, S. "İnsan Hakları Açısından Olağanüstü Hal'in Bilançosu", 2005: 493-521. Bu konuda daha etraflı bir tartışma için bkz. Kemal Gözler, *Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Rejimi*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000; Mehmet Semih Gemalmaz, *Olağanüstü Rejim Standartları*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1994.

düşük yoğunluklu savaş stratejisine uygun olarak gerilla ile mücadelede hızı ve hareket yeteneğini artırmak için kolordu-tugay-tabur yapısına geçildi.⁹

Düşük yoğunluklu savaş döneminde devletin farklı birçok kurumu da yaşanan çatışmayla kendisini yeniden yapılandırdı. 1993 yılından itibaren dönemin Başbakanı Tansu Çiller ve Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş ekibi tarafından 'Alan Hakimiyeti ve PKK'yı Bölgede Barındırmama' konsepti ile özel bir güvenlik stratejisi yürürlüğe konuldu. Bu güvenlik stratejisi esas olarak gerilla güçlerine siviller tarafından verilen desteğin kesilmesi yoluyla alan hakimiyetinin yeniden ele geçirilmesi anlamına geliyordu. Köylerin ve diğer yerleşim birimlerinin zorla boşaltılması, 'faili meçhul' cinayetler ve sivil infazlar ile zorla kaybetmelerin gözle görünür bir biçimde artması yeni strateji sonrasında oldu.¹⁰ Bu strateji, özellikle Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı, Tansu Çiller'in Başbakan, sırasıyla Doğan Güreş ve İsmail Hakkı Karadayı'nın Genelkurmay Başkanı olduğu 93-95 yılları arasında sivillere yönelik sistematik, çeşitli ve bütünlük oluşturan insan hakkı ihlali pratikleriyle birlikte uygulamaya kondu. Bu dönemde oluşturulan para-militer/kontrgerilla yapılarının sınırsız yetkilerle donatılmış, elemanları suç işlese de cezasızlık zırhıyla korunan ve devlet içinde başka hiçbir kuruma hesap vermeyen yapılar olduğu bir sır değil. Özellikle JİTEM adıyla bilinen ve varlığı neredeyse hiçbir zaman devlet tarafından kabul edilmeyen Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele Birimi bu konuda konuşan az sayıda itirafların ve daha az sayıda ordu mensubunun anlatımlarının merkezini oluşturuyor. Bir dava soruşturması kapsamında sorulara gelen cevaplara göre: "JİTEM adlı oluşumun, İçişleri Bakanlığı'nın onayı olmadan ve Genelkurmay

Başkanlığı'nın görüşü alınmadan, Jandarma Genel Komutanlığı'nın kendi inisiyatifleriyle kurulduğu tespit edildi."¹¹

Cem Ersever'in itirafları bu konuda önemli veriler içerir. Buna göre, itiraflar, korucular, jandarma istihbaratının sivil unsurları ve ordu mensuplarından oluşan karma timler PKK ile ilişkisi olduğu ya da milis olduğu iddia edilen kişileri alarak kaybediyor, işkenceyle öldürüyor, suikastlar düzenliyordu. Bölge üç gruba ayrılmıştı; birinci grup Diyarbakır, Bitlis, Bingöl, Elazığ, Tunceli hattı; ikinci grup Şırnak, Cizre, Uludere, Şenoba hattı ve üçüncü grup da Nusaybin, Midyat, Mardin ve Kızıltepe hattıydı.¹² Bir kısmı Balyoz davası kapsamında bir kısmı Ergenekon davası kapsamında yargılanan, bir kısmı hayatını kaybetmiş bir kısmı ise hiç yargılanmamış olan ve bu timlerle ilişkili oldukları iddia edilenler arasında Cem Ersever, Veli Küçük, Mahmut Yıldırım (Yeşil), Arif Doğan, Cemal Temizöz, Cahit Aydın, Eşref Bitlis, Mete Sayar, Necati Özgen, Hulusi Sayın ve Hasan Kundakçı'nın ismi sayılıyor.¹³

Zorla kaybetmeler bir strateji olarak, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra devlet tarafından yeniden kullanılmaya başlandı ve 90'lı yılların başındaki siyasi momentte hız kazandı. Devlet yapısı içinde birbirleriyle rekabet eden ve Kürt meselesinin ancak 'gözü kara' yöntemlerle çözülebileceğine inanan ve hiçbir hukuki denetim altında olmadan iş gören farklı yapılanmalar vardı. Savaş, 'düşük yoğunluklu' da olsa, kontr-gerilla örgütlenmeleri için bulunmaz bir iklim yaratıyordu.

¹¹ "Ve devlet JİTEM'i resmen kabul etti", Radikal, 09 Temmuz 2011. <http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1055684&CategoryID=77>

¹² Yalçın, S. 2003:136.

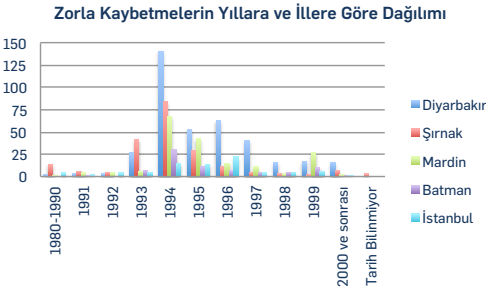
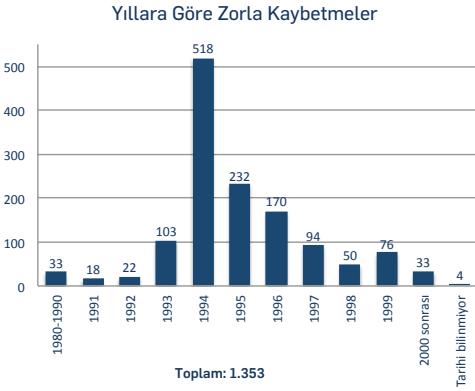
¹³ Kılıç, E. *JİTEM Türkiye'nin Faili Meçhul Tarihi*, 2011:43. Özellikle askeri personelin en dikkat çekici ortak özelliği hayatlarının bir döneminde mutlaka Kuzey Kıbrıs'ta görev yapmış olmaları.

⁹ Balta Pakar, E. "Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası", 2010: 413-414.

¹⁰ Üstel, F. *Zorunlu İç Göç Sonrası Köye Dönüş*, 2004:4.

TÜRKİYE'DE ZORLA KAYBETMELER: GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye'de 12 Eylül 1980'den bugüne kadar kaybedilenlerin tamamını içeren bir liste ve kesinleşmiş bir rakam henüz mevcut değil. Bu nedenle, bu alanda çalışmış tüm kurumların listelerini inceledik ve kesin olmayan bir kayıplar listesi oluşturduk.¹⁴ Kesin olmayan bu listeye göre Türkiye'de 12 Eylül'den sonra kaybedilen insan sayısı 1353. Bu sayının yıllara ve şehirlere göre dağılımı ise şöyle:

14 Bu liste İnsan Hakları Derneği (İHD) ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) raporlarına, Yakınlarını Kaybedenlerle Dayanışma Derneği'nin (YAKAY-DER) Sımsıcaktı Elleri kitabına, Mazlum-Der verilerine, Helmut Oberdiek'in internette yayımladığı listeye, 2008'de Radikal Gazetesi'nde İHD kayıp listesi olarak yayımlanan listeye, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi başvurularına dayanarak hazırlanmıştır.

Zorla kaybedilenlerle ilgili kesin olmayan verilerin gösterdiği iki eğilim çok net: Birincisi zorla kaybetmeler 1993 ve 1996 arasında en yoğun haliyle olmak üzere esasen 1991 ile 1999 yılları arasında meydana gelmiş. İkincisi de 1990'lı yıllar boyunca esasen ve en yoğun olarak OHAL bölgesinde yaşanmış. İstanbul ve Adana, OHAL bölgesinin dışında öne çıkan diğer iki il olarak göze çarpıyor. Üstelik, yine kesin olmayan listemize dayanarak, bu iki ildeki kayıpların da sıklıkla Kürt toplumunun siyasetçileri, önde gelen isimleri ve yerel önderleri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, özellikle OHAL bölgesi dışında kalan alanlar bakımından sol siyasetle ilişkili üniversite öğrencileri, farklı sol siyasetlerle ilişkili olan militanlar, yerel demokratik kamuoyunun farklı isimleri, kısaca muhalefetin tamamından insanlar 90'lı yıllar boyunca kaybedilmiş.

IV.

ARAŞTIRMA KONUSU VE METODOLOJİ

Zorla kaybetmeler üzerine yürüttüğümüz saha araştırmasının ilk yılında, bir yer seçerek orayı temsil edebilir sayıda görüşmeyle anlamaya çalışmayı amaçladık. Mekan olarak Şırnak'ı seçtik. Şırnak birkaç açıdan önemli: Birincisi Şırnak, kesin olmayan listemize göre Diyarbakır'dan sonra Türkiye'de en çok sayıda insanın kaybedildiği 2. yer; Şırnak'ta toplam 211 kişi zorla kaybedilmiş. İkincisi, özellikle Cemal Temizöz ve Diğerleri dosyası kapsamında zorla kaybetmelerin ve asker-itirafçı-korucu gruplarının işleyişiyle ilgili önemli bilgilerin açığa çıktığı bir mekan. Üçüncüsü Şırnak, burada görev yapmış birçok üst düzey askeri görevlinin Temizöz vd. dosyası yanı sıra Ergenekon ve Balyoz dosyalarında yargılandığı, ceza aldığı, haklarında çeşitli ifadelerin ve tanıklıkların ortaya çıktığı bir mekan. Dördüncüsü, hem coğrafi konumu gereği Habur sınır kapısına yakınlığı hem de siyasal hareketliliğin yüksek olması nedeniyle direniş pratikleri oluşturmuş ve baskı politikalarına maruz kalmış bir mekan.

Tüm bu nedenlerle saha araştırmamızı Şırnak'ta gerçekleştirdik. Hafıza Merkezi'nin ofisi İstanbul'da olduğu için bir yandan İstanbul'da yaşayan kayıp yakınlarıyla da görüştük. Saha araştırması kapsamında toplam üç kez Şırnak'ı birer haftalık sürelerle ziyaret ettik.¹⁵ Hem İstanbul görüşmeleri için hem de Şırnak saha araştırması için YAKAY-DER ve Mezopotamya Yakınlarını Kaybedenlerle Dayanışma Derneği (MEYA-DER)'in desteğinin ve yardımının hayati olduğunun altını çizmek isteriz.

¹⁵ Saha araştırmasının birincisini 1-7 Eylül 2012, ikincisini 12-18 Ekim 2012 ve üçüncüsünü de 30 Kasım-6 Aralık 2012 tarihleri arasında gerçekleştirdik. Saha araştırması ekibi Özgür Sevgi Göröl, Gamze Hızlı, Özlem Kaya, Ayhan Işık, Berivan Hicret Turhan ve Zeynep Ekmekçi'den oluşuyor.

Saha çalışmasında, 69 kayıpla ilgili olarak toplam 86 kayıp yakınıyla yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirdik. Kayıp yakınlarının yanı sıra avukatlar ve hak örgütü temsilcileri ile de görüştük. Görüşmeler Cizre, Silopi, İdil, Diyarbakır ve İstanbul'da gerçekleştirildi. 21 kayıpla ilgili görüşmeler Türkçe, 3 kayıpla ilgili görüşmeler hem Türkçe hem Kürtçe, 45 kayıpla ilgili görüşmeler de Kürtçe yapıldı. Kayıp yakınlarının dışında yaptığımız görüşmeleri de Türkçe yaptık.

MEKAN ÜZERİNE BİRKAÇ NOT

Şırnak'ı, 80'li ve 90'lı yılların toplumsal hafızasında Güçlükonak baskınıyla, Yeşilyurt köyüyle, Cizre Newroz'uyla, Silopi infazlarıyla, kısacası Levent Ersöz'ün sözleriyle ifade edersek 'Şırnak Cumhuriyeti' olarak hatırlıyoruz. Olağanüstü halin en son kalktığı iki ilden biri olan Şırnak'ın tarihi aynı zamanda Türkiye'de istisnai rejimlerin olağanlaşmasının ve yapılaşmasının da tarihi. 1990 yılında il yapılan Şırnak'ın¹⁶ Merkez, Beytüşşebap, Cizre, Güçlükonak, İdil, Silopi ve Uludere olmak üzere toplam 7 ilçesi var. Toplam nüfusu 2011 nüfus sayımı verilerine göre 290.307. Yüz bine varan nüfusuyla Cizre, Şırnak'ın en büyük ilçesi, ardından seksen bin dolayında nüfusuyla Silopi geliyor.¹⁷

Şırnak'ın tüm ilçeleri 1990'lı yılların politik ikliminde şekilleniyor. 1989 yılında ortaya çıkan Yeşilyurt köylülerine dışkı yedirme; 1992 Newroz'unda Cizre'de halkın üzerine ateş açılarak resmi kaynaklara göre 57, Cizre'de görüştüğümüz kişilere göre ise yüzlerce kişinin öldürülmesi; 18 Ağustos 1992'de 'PKK Şırnak'ı bastı' iddiasıyla kentin haftalarca abluka altına alınması; 15 Ocak 1996'da Güçlükonak Katliamı'nda 11 köy korucusunun öldürülmüş ve yakılmış cesedinin bulunması; 25 Ocak 2001'de Halkın Demokrasi Partisi Silopi İlçe Başkanlığı'nın iki yöneticisinin, Serdar Tanış ve Ebubekir Deniz'in kaybedilmesi,

80'lerin sonundan 2000'lerin başına kadar kentin hafızasına kazınmış deneyimleri oluşturuyor.¹⁸

Kaybedilme rakamlarına Şırnak özelinde göz atmak gerekirse, elimizdeki kesin olmayan verilere göre Şırnak ili ve ilçelerinde 12 Eylül 1980'den bugüne kadar toplam 211 kişi zorla kaybedilmiş; Cizre 79 kişiyle en çok zorla kaybetmenin olduğu ilçe, Silopi ise 69 kişi ile ikinci sırada. Güçlükonak'ta 22, Şırnak merkez ve köylerinde 21, İdil'de 11, Beytüşşebap'ta 3, Uludere'de ise 6 kişi kaybedilmiş. Sadece zorla kaybetmeler değil 90'lı yılların diğer iki sistematik hak ihlali, zorla göç ettirme ile yasadışı ve keyfi infazlar da Şırnak'ta sıklıkla karşımıza çıkıyor.

Özellikle Cizre'nin zorla kaybedilenleri üzerine bize çok fazla şey söyleyen 14.07.2009 tarihli Temizöz ve Diğerleri dosyasının 2009/972 numaralı iddianamesi, Kamil Atak'ın kardeşi Mehmet Nuri Binzet ile Sokak Lambası ve Tükenmez Kalem olarak anılan iki gizli tanığın ifadelerine dayanarak yazıldı. İddianamedeki ifadelere göre kaybedilenlerin veya infaz edilenlerin bedeni bulunanların üzerinden hiçbir zaman kimlik belgesi çıkmıyor çünkü 'sorgu ekibi' aldıkları kişilere önce en az birkaç gün işkence yaparak onları konuşturmaya, bölgede kimlerin PKK güçlerini desteklediğini öğrenmek amacıyla

¹⁶ "Şırnak tarihi", *Zaman*, 1 Temmuz 2007.
http://www.zaman.com.tr/sehir_sirnak-tarihi_565263.html

¹⁷ 2011 nüfus sayımına göre Şırnak'ın nüfusunun ilçelere göre dağılımı için bkz. <http://www.webcitation.org/6BuHLiC8t>

¹⁸ Başlangıç, C. *Korku İmparatorluğu*, 2001:9-201; "21 Mart 1992: Cizre'de Newroz kutlamalarında kontrgerilla katliam yaptı", *Marksist.org*, <http://www.marksist.org/tarihte-bugun/3270-21-mart-1992-cizrede-newroz-kutlamalarinda-kontrgerilla-katliam-yapti>

isim verdirmeye ve yer göstermeye gitmeye zorluyorlar; sorgulama ve işkence zaman zaman Kamil Atak'ın ve Kukel Atak'ın evlerinin altındaki sığınakta yapılıyor; kimlikleri alınan kişi veya kişiler infaz edildikten sonra Cemal Temizöz'e teslim ediliyor; itirafçılar ve kimi askerlerden oluşan ve 'sorgu ekibi' olarak adlandırılan ekip jandarma komutanlığında kullanılan silahları değil, kalaşnikofları kullanıyor;¹⁹ infaz ettikleri kişileri ya çok üstünkörü bir şekilde taşların altına koyuyorlar ya da infaz ettikleri yerde olduğu gibi bırakıyorlar; infazlarda Hizbullah köyü olan ve Kürtçe adı Basîsk Türkçe adı Kuştepe olan köy özel olarak tercih ediliyor ve köydeki Hizbullahçılarla işbirliği içinde çalışılıyor.

'Sorgu ekibi'nde korucular ve itirafçılar çok özel bir rol oynuyor: Ölüm mekanizmasının 'yerelleşmesi' ve yerel ilişkilerin, toplumsal dokunun ve bunun bilgisinin kontr-gerilla faaliyetlerine aktarılması esasen korucular ve itirafçılar üzerinden yürüyor. 'Ölüm mekanizmasının yerelleşmesi' mekanın, mekanda kurulu olan siyasal ve toplumsal ilişkilerin, mekanın demografik yapısının ve bunun siyasi sonuçlarının, aileler ve aşiretler arası ilişkilerin ve husumetlerin bilgisinin 'sorgu ekibi'ne aktarılması aynı zamanda sorgu ekibinin imha pratiklerinin ve belki bizzat kendisinin yerelleşmesi, mekana gömülmesi anlamına geliyor. Dolayısıyla 'sorgu ekibi' sadece mekanın bilgisini edinmiyor, aynı zamanda kendi pratiklerini mekana gömüyor, kendisini mekanın içkin bir parçası haline getiriyor.

---

19 Yine oluşturulan özel kontr-gerilla ekibinin jandarma komutanlığında genel olarak kullanılan silahları değil de, sıklıkla çatışmada öldürülmüş PKK gerillalarının üzerinde bulunan kalaşnikofları kullandığı ve bu silahlara 'pis silah' adı verilerek kontr-gerilla ekibinin yaptığı infazlardan sonra olay yerine bu silahları bıraktıkları hem Ersever'in anlatımlarında hem de farklı itirafçı ifadelerinde anlatılıyor, bkz. Yalçın, S.2003:144, Kılıç, E. 2011:126.

VI.

SAHA ARAŞTIRMASININ

ORTAYA KOYDUĞU

SONUÇLAR

Şırnak'ta ve İstanbul'da, 69 kayıpla ilgili 86 kayıp yakınıyla ve ayrıca bölgenin ileri gelenleri, insan hakları savunucuları ve avukatlarla gerçekleştirdiğimiz görüşmelerin ortaya koyduklarını iki bölüm halinde paylaşacağız. Birinci bölümde devletin zorla kaybetmeye ilişkin repertuarını, bu stratejinin hangi taktiklerle hayata geçirildiğini görüşmelere dayanarak anlatmaya çalıştık. Bu bölümde, önce devletin yaklaşımına ilişkin genel bir tartışmanın ardından tek tek hangi tekniklerle zorla kaybetme stratejisinin hayata geçirildiği incelendi.²⁰ Sonraki bölümde ise kayıp yakınlarının zorla kaybetme sürecini öncesi ve sonrasıyla nasıl yaşadığını ve bu deneyimden yola çıkarak devlet, arayış, adalet, vatandaşlık, politika ve mezarsızlık kavramları bağlamında ne tür sonuçlar çıkarılabileceğini tartıştık.

A) Devletin Zorla

Kaybetmeye İlişkin

Repertuarı

Devlet antropolojisi ile tarihsel sosyoloji alanında son dönemde yapılan çalışmalara göre, devlet dediğimiz yapı, farklı kurumların birbiriyle belirli çatışmalar içinde olduğu, farklı aktörlerin farklı süreçler inşa ederek hareket ettiği ve çelişkili

²⁰ Bu tekniklerin en önemlilerinden olan faillerin cezasızlığı ve zamanışımı farklı boyutlarıyla Hafıza Merkezi'nin Zorla Kaybetmeler ve Yargının Tutumu başlıklı raporunda değerlendirildiği için bu raporda ele alınmayacaklar.

ve birbirine eklenen pratikler bütünü.

Keza devletin merkezi yapısı ile yerel birimleri arasındaki gerilim de yapılan çalışmalarda sıklıkla vurgulanıyor.²¹ Örneğin Gökçen Alpkaya zorla kaybetme pratiğinin uygulanmasında bir 'başibozukluk' unsuru olduğunu vurgular: "Bu uygulamaların planlı ve eşgüdümlü olduğunu düşündürecek pek fazla veri yoktu, aksine keyfi ve 'başibozuk' olduklarına dair ipuçları vardı."²² Bu türden faaliyetler doğası gereği keyfilik, 'başibozukluk' ve yukarıdan aşağıya harfiyen işleyen süreçlerin dışında bir emprovizasyon içeren faaliyetler. Görüşmecilerden birinin söylediği gibi, bu yerel inisiyatifleri ve devletin merkezi kurumlarının konumunu birbiriyle ilişki içinde değerlendirmek gerek: Burada merkezi düzeyde tasarlanmış 'konsept' ve yerelde icracılara ilişkin olarak 'özerklik' bir arada bulunuyor. Bir yandan merkezi konsept olan 'alan hakimiyeti' kavramı ama bir yandan da ekiplerin her birinin kendi bölgesinde özgün bir çalışma tarzı, yordamı ve yerel ilişkilerden doğan yaklaşım farklılıkları var. Örneğin Kamil Atak ve korucu ekibi Şırnak'taki yerel hasımlarıyla olan meselelerini de özel harp stratejisi altında halletme yoluna gidiyor. Bu bütünlük içinde belli oranda emprovizasyonu,

²¹ Bu konuda etraflı bir tartışma için bkz. Thomas Blom Hansen ve Finn Stepputat (der). *Sovereign Bodies: Citizens, Migrants and States in the Postcolonial World*, Princeton University Press, Princeton ve Oxford, 2005; Aradhana Sharma ve Akhil Gupta (der). *The Anthropology of the State - A Reader*, Blackwell Publishing, Padstow, Cornwall, Great Britain, 2006; Thomas Blom Hansen ve Finn Stepputat (der). *States of Imagination, Ethnographic Explorations of the Postcolonial State*, Duke University Press, USA, 2001.

²² Alpkaya, G. "Kayıplarımız", 2009:102.

belli oranda kişisel hasımların hesabını görmeyi ve belli oranda yerel inisiyatif kullanmayı içeriyor ama zaten konsept tüm bunlara izin vermek üzerine kurulu. Ne de olsa "devlet Kamil Atak'ın arkadaşıydı."²³

1) İnkâr

Devletin farklı temsilcilerinin ve kurumlarının birleştiği ve zorla kaybetme stratejisini mümkün kılan en önemli ve belki de ilk teknik, inkar. Bu tavrın merkezi düzeydeki en önemli ifadesi, "dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in, kendisinden yakınlarının bulunmasını isteyen 'kayıp' ailelerine verdiği 'Çocuğın cebimde mi çıkarıp vereyim?' yanıtı."²⁴ Merkezi iktidarın bu tavrı yerel düzeyde de benimsenmiş ve yaygın bir şekilde kullanılmış. Kişinin jandarma ya da emniyet güçleri tarafından kaybedildiğinin apaçık belli olduğu durumlarda bile inkar edilmesi, Şırnak pratiğinin en temel özelliklerinden biri.

2) Tehdit

Tehdit ve korkutma Şırnak'taki neredeyse tüm kayıp yakınlarının başına gelmiş. Yakınlarını arayanlar için en tipiği, öldürülme tehdidi oluyor. Bazen kayıp yakınını öldürme tehdidi, aynı zamanda kaybedilene ne yaptığını söyleyerek yapılıyor. Bu durumlarda inkar yerini açıkça ikrara bırakıyor ve kayıp yakınına eğer bu işin peşini bırakmazsa başına aynı şeyin gelebileceği söyleniyor. Kaybetmelerle ilgili olarak sır ve gösteriş bir arada var oluyor ve ikisi de farklı biçimlerde aynı şeyi vurguluyor: Tim mensuplarının insan hayatı üzerinde son sözü söyleme hakkına sahip olduklarını.

3) Kriminalize etme

Yaptığımız görüşmelerin yarısından fazlasında, bölgedeki Özel Harp ekiplerinin kaybedilen kişinin PKK milisi olduğunu iddia ettikleri anlatıldı. Diğer iddia ise kaybedilenlerin PKK lehine siyasi faaliyet yürüttükleri, PKK gerillalarına 'lojistik' destek sağladıkları ya da gerillaya katılmak için 'kırtsala'

²³ Görüşme: Şırnak-Cizre / 03.09.2012

²⁴ Aktaran Alpkaya, G., 1995:56

gidecek kişilere yardım ettikleri. Kaybedilenler bu gerekçelerle gözaltına alınıyor. Tehdidin yanı sıra yakınlarının akıbetini soranlar aynı zamanda PKK üyesi, sempatzanı veya milisi olmakla suçlanıyor. Kaybedilenlerin veya yakınlarının PKK ile ilişkisi hem devletin yerel düzeydeki aktörleri hem de devletin merkezi temsilcileri bakımından aynı şeye işaret ediyor: Kolaylıkla imha edilebilir nitelikte olmalarına.

4) Kurumsal işbirliğini sağlama

Zorla kaybetme stratejisinin sürdürülmesi bakımından devletin farklı kurumları arasındaki işbirliği çok önemli. Bu stratejinin devam etmesi için etrafında 'bilimsel bir sessizlik' yaratılması şart. 1990'lı yıllar boyunca zorla kaybetme stratejisi, kimi çok önemli istisnalar dışında, akademik olarak bir ölüm sessizliğiyle karşılandı. Başta İnsan Hakları Derneği, sonrasında Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın çabaları olmak üzere hak örgütlerinin yıllık raporları dışında bu konu hak ettiği ilgiyi sivil toplum alanındaki örgütlerden de görmedi.²⁵ Şırnak'ta görüşme yaptığımız kayıp yakınları ile basından Özgür Gündem gazetesi ve Dicle Haber Ajansı dışında neredeyse hiçbir gazeteci konuşmamıştı. Kısacası devlet yekpare ve monolitik bir yapı değil ama 1990'lı yıllar boyunca zorla kaybetmeler üzerinde hem kurumsal bir bütünlük oluşturmayı hem de basın, akademi ve sivil toplum gibi farklı bilgi üretim alanlarının büyük bir bölümünü bu bütünlüğün gerekleri doğrultusunda hareket etmeye ikna etmeyi başarmış görünüyor.

²⁵ 1990'lı yıllardaki suskunluktan sonra, 2000'li yıllarda bu alanda yapılan çalışmalar görece olarak arttı. Burada İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 2012'de yayımladığı Adalet Vakti raporu (<http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/turkey0912tuwebwcover.pdf>), TESEV'in Temizöz ve Diğerleri davasını izlemek için ve genel olarak cezasızlığı kırmak için yürüttüğü çalışmalar, başta Diyarbakır Barosu olmak üzere bölge barolarının çabaları ve çalışmaları mutlaka akılda tutulmalıdır. YAKAY-DER ve MEYA-DER'in kaybedilenlerin yakınları olarak örgütlenme ve dayanışma çalışmaları da başka bir koldan çok önemli çalışmalar. Ancak YAKAY-DER ve MEYA-DER bizzat kayıp yakınlarının kurduğu dernekler olarak sadece kaybedilenler mücadelesine özgü olduklarından Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin daha geniş anlamda ifade edilen suskunluklarını geçersiz kılacak nitelikte değildirler.

B) Kayıp Yakınlarının

Deneyimleri

Gökçen Alpkaya kaybedilen kişilerin bütününe bakarak kaybedilenleri üç gruba ayırıyor. Birinci grupta silahlı mücadele yürüten sol örgütlerin militanları; ikinci grupta kentlerde yaşayan ve muhalif kimliklerini açıkça dışa vuran, sıklıkla da Halkın Emek Partisi ve devamcısı siyasi partilerin il ve ilçe yöneticileri, Özgür Gündem gazetesinin çalışanları, sendikacılar ve İnsan Hakları Derneği üyeleri olmak kaydıyla, Kürt kamuoyunun yakından tanıdığı yerel önderler ve üçüncü grupta da OHAL bölgesinde yaşayan Kürtler yer alır.²⁶ Şırnak'ta hakkında görüşme yaptığımız kaybedilenler, ağırlıklı olarak, üçüncü grubun üyesi olanlar. Her yaşta ve her meslek grubundan Kürtler farklı biçimlerde zorla kaybedilmiş. Kayıp yakınları kaybetme sürecini ve kaybetme sonrasında yaşananları ifade ederken sürekli belirli kavramları çağırdılar ve bu kavramların altını çizdiler. Bu kavramlar sırasıyla, devlet, arayış, adalet, vatandaşlık, mezarsızlık ve politika oldu.

1) Devlet

Kayıp yakınlarının neredeyse tamamı devletle ve onun 90'larda uygulamaya koyduğu 'alan hakimiyetini koruma' stratejisinin ürettiği pratikler ile ilk defa kaybedilme ile karşılaşmamıştı. Anlatıların çok büyük bir kısmında korucu olmaya zorlanma, köy boşaltma, zorla göç ettirilme, yasadışı ve keyfi infazlar gibi hak ihlalleri, kaybedilmeden önce yaşanan deneyimler olarak aktarıldı. Dolayısıyla vurgulanması gereken ilk unsur 1990'lı yılların devlet stratejilerinin bütünselliği. Kayıp yakınları öldürme mekanizmasını JİTEM ya da Tim olarak adlandırıyor, failleri isim isim, bazen rütbelerini de ekleyerek sayıyorlar. Kayıp yakınlarının isim hafızası muazzam güçlü, bu isimleri asla unutmayacaklarını söylüyorlar. Faillerin isimlerini akılda tutmak aynı zamanda gerçekleşmemiş adaletin bir gün gerçekleşmesi ihtimali

²⁶ Alpkaya, G., 1995:45.

olursa sayılması gereken isimleri unutmamak anlamına da geliyor. Görüşmelerde sıklıkla karşımıza çıkan bir diğer mesele, Şırnak'taki hak savunucularından birinin 'Temizöz sektörü' dediği para isteme meselesiydi. Kayıp yakınları, belirli bir miktarda para verilirse kaybedilenin serbest bırakılmasını sağlayabileceğini söyleyen kişilerin ortaya çıktığını anlattı. Üstelik, kayıp yakını ailelerin büyük bir çoğunluğu da talep edilen parayı isteyen kişiye vermişlerdi.

Görüşme yaptığımız insanların çok büyük bir çoğunluğu için JİTEM ve devlet aynı yapı anlamına geliyordu. Kayıp yakınlarına yakınlarının kaybedilmesinden kimi veya kimleri sorumlu olarak gördüklerini sorunca fail isimlerinin yanına 'devlet' terimi çok büyük bir netlikle ekleniyordu. Halk için, belki de bedenlerine bu kadar vahşi bir şekilde nakşedildiği için olsa gerek, şu bilgi son derece net: "Kimse devletten daha iyi bilmiyor, kim kimi öldürüyor nasıl öldürüyor."²⁷

2) Arayış

Zorla kaybedilenin arkasında kalan(lar)ın hikayesiyle başlar, sonu gelmeyen bir arayış. İstenen tam da budur, geride kalanlar ne olduğunu, kimin sorumlu olduğunu hem bilmeli hem de tam bilememelidir. Calveiro'nun dediği gibi kaybedilmenin bu denli dehşet verici olabilmesinin altında onun kendisini göstermesi, aynı zamanda da inkar etmesi yatar.²⁸ Bu sonu gelmeyen arayışta kayıp yakınlarının çok büyük bir kısmı İnsan Hakları Derneği'nin çabasının altını çizdi.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kayıp yakınlarının mücadeleleri sokağa da taşınmış bir mücadele. Cumartesi eylemleri kayıp yakınları tarafından sıkça anılan başka bir referans oldu. 2011 yılında Temizöz ve Diğerleri davasını da takip eden bir grup avukatın ve insan hakları savunucusunun kayıp yakınlarıyla yaptığı toplantının sonunda 29 Ocak 2011'de Cizre'de

²⁷ Görüşme: Şırnak-Cizre / 16.10.2012

²⁸ Calveiro, P. "Torture in the heart of 'democracies'", 2008. http://www.boell.org/downloads/Calveiro_torture_democracy.pdf

ilk Cumartesi eylemi de gerçekleştirilmiş oldu.²⁹ Kayıp yakınları bugün İstanbul'da, Diyarbakır'da, Batman'da ve Cizre'de kaybedilen kişilerin fotoğraflarıyla her Cumartesi alanlara çıkıyor.

3) Adalet

Kaybedilenlerin yakınları açısından, kayıplar sonrası tarih adalet arayışı bakımından 2008 sonrası ve öncesi olarak ikiye ayrılabilir. 2007 öncesinde sonuca ulaşabilen hemen hiçbir dava yok, oysa 2007 sonrası özellikle Ergenekon soruşturması kapsamında 90'lı yıllarda yaşananlar yeniden gündeme geldi. 2008'de Veli Küçük'ün tutuklanmasıyla birlikte, soruşturmanın "Fırat'ın öte yakasına genişletilmesi" talebi gündeme geldi ve Ergenekon davası, özellikle ilk döneminde bölgede ciddi bir heyecan yarattı. 2009 yılının Mart ayında Şırnak Barosu'nun başvurusuyla, Sinan tesisleri ve BOTAŞ kuyularında kazılar yapıldı ve kemikler bulundu.³⁰ Şırnak Barosu bu dönemde 120 şikayetçiden dilekçe topladı ve hukuki girişimlerde bulundu. 2009'un bir diğer önemli gelişmesi ise Cemal Temizöz ve Diğerleri dosyasının bir davaya dönüşmesi ve özellikle Cizre kayıplarının büyük bir bölümünün faillerinin yargılanmaya başlaması oldu.

Görüşme yaptığımız kayıp yakınlarının neredeyse tamamı, bu yargılamalardan adalete uygun bir sonuç çıkacağı konusunda oldukça umutsuzdu. Buna rağmen neredeyse hepsi bu davaların takip edilmesinin önemini vurguladı, koşulları uyanlar da davaları düzenli takip ettiklerini söyledi. Aynı zamanda, neredeyse hepsi, davalarının "Allah huzurunda bir daha görüleceğini" söyleyerek başka bir adalet anının da altını çizdiler. Bu adalet anı mahşeri, mesihçi bir adalet algısı; masum ve iyi olanın hakkının mutlak biçimde teslim edildiği ve suçluların gerçek anlamda cezalandırıldığı bir an çağrışımı yapıyor.³¹ Son nefesine kadar adalet

²⁹ Veysel Vesek ile söyleşi-haber. <http://hakikatadalethafiza.org/duyuru.aspx?NewsId=118&LngId=1>

³⁰ "Silopi BOTAŞ Kazısında Kemikler ve Bezler Bulundu", Bianet, 10 Mart 2009, <http://bianet.org/bianet/bianet/113040-silopi-botas-kazısında-kemikler-ve-bezler-bulundu>

³¹ Salzani, C. "Violence as Pure Praxis: Benjamin and Sorel on

arayanlar ve mesiyaniğe adalete inananlar olarak kayıp yakınları bu mücadeleyi aynı zamanda çocuklarına, sonraki kuşaklara bırakacaklarını söylüyor ve ekliyor: "Ahirette de davacıyız. Allah'ın huzurunda davacıyız, Allah'ın gözünde de biz bunların hakkından davacıyız."³²

4) Vatandaşlık

Kayıp yakınları, görüşmelerde birçok kez zorla kaybetme ile vatandaşlık hakları arasındaki gelişkiyi vurguladı. Devlet güçlerinin devletin kendi vatandaşlarına zarar vermesinin, hele zorla kaybetme suçunu işleyerek zarar vermesinin ne kadar kabul edilemez bir durum olduğunu anlattı. Kayıp yakınları, devletin kendi vatandaşlarını kaybetmesinin hukuk dışılığı ve kabul edilemezliğinin altını çiziyor, bir yandan da anlatılarını dinleyenleri bu kabul edilemezliği onaylamaya ve tanımaya çağırıyor. Ayrıca yaşadıkları mekanda uygulanan sistematik insan hakkı ihlallerine itiraz ederken de yine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldukları gerçeğini hatırlatarak bu pratiklere itiraz ediyorlar. Vatandaşlık vurgusu böylece ikili bir işlev görüyor: Bir yandan Şırnaklı kaybedilenlerin ve onların yakınlarının bu ülkenin vatandaşı olarak diğer tüm vatandaşlar ile eşit haklara sahip olması ve bu hakların gasp edilmesi, öte yandan devletin kendi vatandaşını kendi koyduğu hukuk normlarına aykırı olarak kaybetmesinin kabul edilemezliği. Ve aynı zamanda devleti de sorunsallaştıran çok önemli bir soru soruyorlar: Onların öldürülmesi neyin kefaretiydi?

5) Politika

Kayıp yakınlarının anlatılarına göre bir vatandaşın, PKK ile içli dışlı olduğuna, onu desteklediğine inanılıyorsa o zaman o kişi istisna halinin göbeğine yerleştiriliyor. Ona yönelik muamele, hiçbir hukuki norma, insan hakları mücadelesinin kazandırdığı standartlara uymak zorunda değil. O nedenle politika, hem zorla kaybetmeleri mümkün kılan siyasi argümanlar bakımından hem de kaybedilenlerin siyasi aidiyetlerine işaret

Strike, Myth and Ethics", 2008:23.

³² Görüşme: Şırnak-Silopi / 30.11.2012

etmesi bakımından zorla kaybetmelerin en önemli yerinde duruyor. O nedenle kaybedilenlerin önemli bir kısmı PKK milisi, destekçisi veya 'yurtsever' olduğu söylenen kişilerden oluşuyor. Politika ve zorla kaybetme ilişkisinin belki de en açık ortaya çıktığı örneklerden biri, Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) Silopi İlçe başkanı Serdar Tanış ve ilçe yöneticisi Ebubekir Deniz'in 25 Ocak 2001 tarihinde zorla kaybedilmesi.³³

6) Mezarsızlık

Kaybetme politikasında gözetilen iki temel kıstas var: İlki, zorla kaybedilen kişinin naaşını vermeyerek yakınlarının hayatını sürekli bir gerilim ve travma halinde tutmak. İkinci ölçüt, kaybedilen bireylerin toplum içindeki konumları ve kültürel, siyasal statüleri. Görüşmelerde kayıp yakınlarının ortak beyanı kaybedilenin genellikle toplumca kabul gören saygın biri olduğu yönünde. Bu aşamada sorun olan şey ölümle yüzleşememek değil, mezarsız bırakılmak. Mezarsızlık, diğer bir ifadeyle kaybedilenin bedeninin dahi bulunamaması, yakınlarının umutlarını yitirmelerine yol açıyor.

İnsanın, tabiatın diğer varlıklarından en temel farklarından biri belki de ölümlerini gömebilmesi.³⁴ Ölen, öldürülen kişinin bedeni dini ritüellerin yerine getirilmesi için ailesine verilir. Kayıpta ise beden yoktur. Aile ferdinin, babanın, kardeşin, eşin, çocuğun yokluğu sadece dini gereklilikleri yerine getirememeyi değil, hayatın normale dönmesi için elzem olan 'yas'ı da askıda bırakıyor. Bedenden ve mezardan mahrumiyet, yası da imkansızlaştırıyor. Bu haliyle kayıp yakınlarının hayatları, boşlukta salınan bir sarkaç gibi umutsuzca salınıyor. Kaybedilenlerden birinin kardeşinin ifadesiyle "Hayatları felç oluyor, yaşamaya bu haliyle devam edemiyorlar."³⁵

---

33 Temizöz ve Diğerleri dosyasındaki ek ifadesinde Mehmet Nuri Binzet, Serdar Tanış ve Ebubekir Deniz'in akıbetiyle ilgili bilgiler verdi. Bu ifadeye göre, Levent Ersöz'ün talimatıyla, Hazım Babat ve Kamil Atak işbirliğiyle Serdar Tanış ve Ebubekir Deniz'in öldürülmesine karar verilir. Tetiği itirafçılar çeker, iki genç Cudi Dağı kenarındaki bir Süryani köyüne gömülür. Daha detaylı bilgi için bkz. "Kaybolan HADEP'liler Cudi Dağı'na gömüldü" (2009). *Radikal*, 18 Ağustos 2009.

---

34 Özsoy, H. 'Arafta Kalmak: Tarih mezarda başlar' *Politikart*, 7 Mayıs 2012 <http://politikart1.blogspot.com/2012/05/arafta-kalmak-tarih-mezarda-baslar.html>

35 Görüşme: İstanbul / 21.07.2012

VII.

EPILOG:

“O ÇOK BAŞKA, ÇOK MÜKEMMEL BİRİYDİ”

Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı* kitabında, Adolf Eichmann'ın klişelerle konuşma yönüne şiddetli bir vurgu yapar. Soykırımda rol oynayan Adolf Eichmann, hem Kudüs'te yargılandığı mahkemede sorulan sorulara verdiği cevaplarda hem de savaş boyunca yaptığı yazışmalarda inandırıcılıktan uzak, rutin bir tarzda ve sürekli tekrar ettiği klişelerle konuşur. Arendt, Eichmann'ın bu tavrının düşünme yetersizliğiyle, daha doğrusu başkalarının bakış açısına göre düşünme yetersizliğiyle ilişkili olduğunu söyler; klişeler adeta gerçeğe karşı bir zırh kuşanmayı sağlar.³⁶ Kayıp yakınlarının, yakınlarını aradıkları süre boyunca karşılaştıkları askeri yetkililer, komutanlar, savcılar, hakimler, avukatlar, devletin farklı alanlarında çalışan farklı temsilcileri ağız birliği etmiş gibi aynı klişelerle konuştu. Bu klişeler aslında Türkiye'de, Almanya'da soykırım sırasında klişelerin gördüğü işlevi gördü: Gerçeğe karşı bir zırh kuşanılmasını sağladı.

Kayıp yakınları, kaybettiklerinin ne kadar başka, ne kadar mükemmel olduğunu anlatırken hem klişelere karşı konuşuyor hem de anlatılamayacak olanı, her insanın biricikliğinden kaynaklanan ve onun yitirilmesiyle oluşan yası anlatıyordu. Kendi kayıp hikayelerinin, Şırnak kayıpları arasındaki bir rakam olarak anılmasına razı gelmeyen gönülleri, onun biricikliğinin altını böyle çiziyordu. “Bütün Şırnak'a sor, bir kişi kötü konuşsun hakkında, bir kişi iğne ucu başı kadar bir zararı oldu desin, ben hakkımdan vazgeçerim,”³⁷ diyorlardı, bütün Şırnak onların kayıplarının iyiliğine, başkalarına ve insanlığına tanıktı.

³⁶ Arendt, H. 2012:59.

³⁷ Görüşme: Şırnak-Silopi / 30.11.2012

VIII.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yukarıda tartışılan bulguların ışığında, vardığımız en önemli sonuç zorla kaybetme politikalarının Şırnak'ta belirli bir politika tarzı olarak sistematik bir bütün oluşturduğu. Bu sistematik politikaların ortaya koyduğu duruma ise, bu konudaki uluslararası akademik literatüre de uygun olarak, 'devlet terörü' demek gerektiğini düşünüyoruz. 'Terörle mücadele' başlığı altında devletin farklı temsilcileri hukuk dışında mutlak bir alan yaratarak pervasızca insan öldürmüş, kaybetmiş ve yok etmiş. Bu politikalar, tıpkı El Salvador'da, Arjantin'de, Peru'da olduğu gibi, hem kaybedilenleri ve onların yakın çevrelerini hedefliyor ama hem de toplumun genelini korkutmak ve sindirmek için kullanılıyor.³⁸

Bu türden bir devlet terörü uygulamasının tahribatının giderilmesi için geçiş dönemi adaleti kapsamındaki kimi mekanizmaların kullanılması gerektiğine inanıyoruz. Kayıp yakınlarının temel talepleri de bu yaklaşımımızı doğrular nitelikte.

Hafıza Merkezi olarak önerilerimize geçmeden önce kayıp yakınlarının önerilerini dikkate almakta fayda var. Zira kayıp yakınlarının talep ve önerileri de esasen geçiş dönemi adaletinin yukarıda kısaca bahsedilen tanınma, kabul, hesap sorma ve tazmin ve telafi olarak özetleyebileceğimiz ana unsurlarıyla örtüşüyor. Kayıp yakınları da 'adalet'

talep ederken aynı geçiş dönemi adaletinde olduğu gibi geniş tanımlı bir adalet talep ediyorlar. Suçluların yargılanıp cezalandırılmasını içeren cezalandırıcı adaletin yanısıra, hakikatin ortaya çıkması, ihlallerin resmen ve kamusal alanda kabul edilmesi, özür dilenmesi gibi unsurları içeren onarıcı adalet de kayıp yakınlarının talepleri arasında. Bu öneriler birkaç başlık altında toplanabilir:

- Faillerin yargılanması ve işledikleri suçun niteliği göz önünde bulundurularak aftan, hafifletici herhangi bir sebepten yararlanmaksızın cezalarını çekmeleri;
- Devletin yaşananları, yaşananlardaki taammüden rolünü kabul etmesi, suçunu açıkça tanınması;
- Devletin suçunu tanıdıktan ve kabul ettikten sonra zorla kaybetmelerden ötürü kayıp yakınları başta olmak üzere tüm toplumdan özür dilemesi;
- Yargılamalar, suçun kabulü ve özür gerçekleştikten sonra yaşanan sürecin maddi ve manevi tazmini. Tazmin konusunda kayıp yakınları bunun ancak önceki koşullar yerine getirilirse olmasının anlamlı olacağını, aksi halde tazminatın kan parası olarak algılanarak daha büyük bir kızgınlık yaratacağını çok vurgulu bir şekilde belirtti.

³⁸ Menjivar C., Rodriguez, N. "State Terror in the U.S.-Latin American Interstate Regime", s.20.

Yine geçiş dönemi adaleti hedefleri ve ana mekanizmaları çerçevesinde kayıp yakınlarının önerilerine ek olarak Őu önerileri eklemek isteriz:

Devlet odaklı mekanizmalar:

- Tanıma ve özür süreçlerinin ardından askeri ve sivil güvenlik aygıtı içinde 90'lı yıllarda zorla kaybetmelere birinci dereceden karışmış tüm devlet görevlilerinin görevlerine son verilerek kurumsal reform yapılması;
- Koruculuk sistemine son verilerek geçici köy koruculuğunun lağvedilmesi; zorla kaybetmelerin yoğunlaştığı dönemde yargı aygıtı içinde çalışmış ve bu tür dosyalarda sistematik bir kayıtsızlık göstermiş hakim ve savcıların görevlerine son verilerek kurumsal reform yapılması;
- Yargılamaların hızla, adalete uygun bir biçimde ve insanlığa karşı suç kapsamında zamanaşımı işlemeyen yürütülmesi, bu süreçte diğer uluslararası örnekler dikkate alınarak bu alandaki uluslararası birikimin de Türkiye'ye taşınması.
- Kürtçe'nin, çok dilli kamu hizmeti sağlanmasından eğitim ve öğretim hakkının tanınmasına kadar, resmi olarak devlet kurumları nezdinde tanınması.

Kayıp yakınları odaklı mekanizmalar:

- Parlamento nezdinde ve sivil toplum örgütlerinin de katılımıyla Hakikat Komisyonları kurarak sürecin sadece ceza yargılamaları aracılığıyla değil, mağdur odaklı olarak da tasarlanması. Bu yolla, geçmişte nelerin yaşandığıyla ilgili kolektif hafızaya alternatif anlatıların da girmesinin sağlanması;
- Kayıp yakınlarının görüşleri alınarak, kapsamlı, çok boyutlu, ailelerin farklı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tazminat programları oluşturulması;
- Tazmin ve telafi sürecinin kayıp yakınlarının kurduğu taban örgütlenmeleri ile birlikte örgütlenmesi ve sürdürülmesi.

Toplum odaklı mekanizmalar:

- Anıtlar, müzeler ve anmalar yoluyla yaşananların hafızalaştırılarak unutulmaması ve tekrar etmemesi için "Bir Daha Asla!" yaklaşımının yaygınlaştırılması;
- Film, oyun, müzik, enstalasyon, klip gibi farklı sanatsal formlarda eserlerle zorla kaybetmeler gerçeğinin farklı toplumsal kesimlere aktarılması;
- Tarih kitaplarına Türkiye'nin yaşadığı son otuz yılı da dahil ederek zorla kaybetmeleri de içerecek şekilde yaşanan sistematik hak ihlalleriyle ilgili bilginin öğrenci gençlik nezdinde toplumsallaşmasının sağlanması;
- Özellikle üniversitelerde verilecek dersler, yapılacak araştırmalar, geliştirilecek projeler aracılığıyla zorla kaybetmeler başta olmak üzere 90'lı yıllarda yaşanan istisna halinin bilgisinin yeni yöntemlerle yayılması.